

الگوی جهان شمول حکمرانی اسلامی
در اندیشه امام خمینی رحمته الله علیه
با تکیه بر نظریه اعتباریات

مؤلفان

دکتر محمد صادق نصرت پناه

عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

مسعود بخش

انتشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: الگوی جهان شمول حکمرانی اسلامی در اندیشه امام خمینی (ره) با تکیه بر نظریه اعتباریات

مؤلفان: دکتر محمدصادق نصرت پناه و مسعود بخشی

ناشر: دانشگاه امام صادق علیه السلام

صفحه آرا: رضا عبداللهی

ویراستار ادبی: مریم السادات اتفاق فر

طراح جلد: محمد روشنی

نمایه ساز و ناظر نسخه بردازی و چاپ: رضا دیا

چاپ و صحافی: چاپ سپیدان تهران

چاپ اول: ۱۳۹۷

قیمت: ۳۱۰/۰۰۰ ریال

مارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شماره: ۶۴۵-۳۱۴-۶۰۰-۹۷۸

این اثر دارای مجوز نشر به شماره ۳۴۱ از مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره) می باشد.

تهران: بزرگراه شهید چمران، پل ریخت، انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام

صندوق پستی ۱۵۹-۰۱۴۶۵۵ پستی: ۰۱۴۶۵۹۴۳۰۸۱ تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲

E-mail: press@isu.ac.ir • www.ketabesadiq.ir • فروشگاه اینترنتی: www.ketabesadiq.ir

سرشناسه: نصرت پناه، محمدصادق - ۱۳۶۱
عنوان و نام پدیدآور: الگوی جهان شمول حکمرانی اسلامی در اندیشه امام خمینی (ره) با
تکیه بر نظریه اعتباریات / مؤلفان محمدصادق نصرت پناه و مسعود بخشی.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۹۷

مشخصات ظاهری: ۲۹۷ ص.

شابک: ۶۴۵-۳۱۴-۶۰۰-۹۷۸

موضوع: خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۲۹ - ۱۳۶۸ - دیدگاه

موضوع: خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۲۹ - ۱۳۶۸ - دیدگاه
درباره ولایت فقیه

موضوع: خمینی، روح الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۲۹ - ۱۳۶۸ - دیدگاه
درباره رهبری

موضوع: ولایت فقیه

موضوع: رهبری - جنبه های مذهبی - اسلام

شناسه افزوده: بخشی، مسعود، ۱۳۶۷ -

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)

رده بندی کنگره: ۱۳۹۷/۷۲ الف غ/ ۲۲۲/۸ BP

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۵

شماره کتابشناسی ملی: ۵۳۹۸۲۱۶

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی باشد.
این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست مطالب

.....	سخن سر	۱۱
.....	مقدمه	۱۳
.....	فصل اول. معرفی و نقد مکاتب رایج غربی در عرصه علوم انسانی و اجتماعی ..	۲۷
.....	۱. مکتب اثبات گرایی	۲۹
.....	۱-۱. معرفی اثبات گرایی	۲۹
.....	۲-۱. نقد اثبات گرایی	۳۱
.....	۳-۱. معرفی ابطال گرایی	۳۴
.....	۴-۱. نقد ابطال گرایی	۳۶
.....	۲. مکتب تفسیری	۳۸
.....	۱-۲. معرفی مکتب تفسیری	۳۸
.....	۲-۲. نقد مکتب تفسیری	۴۲
.....	۳. مکتب انتقادی	۴۵
.....	۱-۳. معرفی مکتب انتقادی	۴۵
.....	۲-۳. نقد مکتب انتقادی	۵۰
.....	جمع بندی	۵۲
.....	فصل دوم. اعتباریات؛ مبنایی برای تولید نظریات جهان شمول در علوم انسانی و اجتماعی	۵۷
.....	۱. نظریه اعتباریات	۵۹
.....	۱-۱. تعریف ادراکات اعتباری	۵۹
.....	۲-۱. رابطه ادراکات اعتباری و ادراکات حقیقی	۶۰

- ۳-۱. تابعیت ادراکات انسان از دستگاه طبیعت ۶۴
- ۴-۱. غایت در ادراکات اعتباری ۶۷
- ۵-۱. انواع ادراکات اعتباری ۶۸
- ۶-۱. چکیده نظریه اعتباریات ۷۰
۲. مختصات نظام تکوین ۷۳
- ۱-۲. نظام علی معلولی ۷۴
- ۲-۲. خیر مطلق بودن نظام عالم ۷۵
- ۳-۲. غایت‌مندی موجودات عالم ۷۷
۳. مختصات نظام تشریع ۷۸
- ۱-۳. ابتناء شریعت بر مصالح و مفاسد واقعی ۷۹
- ۲-۳. بیان از غایت حقیقی وی ۸۰
۴. ملاحظات بنیان‌تولید اعتبارات عام و جهان‌شمول اجتماعی ۸۲
- ۱-۴. عدم مغایرت با نظام تشریع ۸۲
- ۲-۴. تناظر با غایات حقیر انسان ۸۴
- ۳-۴. ابتدای بر جنبه ملکوتی انسان ۸۵
- ۴-۴. اصالت با نیازهای ثابت انسانی ۸۷
- جمع‌بندی ۸۹
- فصل سوم. معرفی و نقد نظریه رایج در عرصه حکمرانی (لیبرال دموکراسی) .. ۹۳
۱. معرفی نظریه لیبرال دموکراسی ۹۵
- ۱-۱. دموکراسی ۹۶
- ۲-۱. لیبرالیسم ۹۹
۲. بسترهای شکل‌گیری نظریه لیبرال دموکراسی ۱۰۲
- ۱-۲. نوزایش ۱۰۲
- ۲-۲. اصلاح دین ۱۰۴
۳. مؤلفه‌های اثرگذار بر شکل‌گیری نظریه لیبرال دموکراسی ۱۰۵
- ۱-۳. قرارداد اجتماعی ۱۰۶
- ۲-۳. آزادی ۱۰۸
- ۳-۳. عرف‌گرایی ۱۰۹
- ۴-۳. انسان‌محوری ۱۱۱

۱۱۴.....	۵-۳. فردگرایی.....
۱۱۵.....	۶-۳. فایده‌گرایی.....
۱۱۶.....	۷-۳. عقلانیت.....
۱۱۸.....	۸-۳. عمل‌گرایی.....
۱۱۹.....	۹-۳. علم‌محوری.....
۱۲۱.....	۱۰-۳. تساهل.....
۱۲۲.....	۴. نمودار مفهومی بسترها و مؤلفه‌های اثرگذار بر لیبرال دموکراسی.....
۱۲۵.....	۵. نقد و بررسی نظریه لیبرال دموکراسی.....
۱۲۶.....	۵..... تغییرات با نظام تشریع.....
۱۲۶.....	۱-۱-۵. رهایی، نه آزادی.....
۱۲۹.....	۵-۱-۲. تأثیرگذاری توسط بشر.....
۱۳۰.....	۵-۲-۲. عدم تناقض با غایات حقیقی انسان.....
۱۳۰.....	۵-۲-۱. اخراج غیرایستگان.....
۱۳۱.....	۵-۲-۲. استبداد اکثريت.....
۱۳۱.....	۵-۲-۳. حاکمیت.....
۱۳۲.....	۵-۳-۳. عدم ابتدای بر جنبه الگوئی انسان.....
۱۳۲.....	۵-۳-۱. انسان‌محوری.....
۱۳۲.....	۵-۳-۲. فردمبنایی.....
۱۳۳.....	۵-۳-۳. رکود معنویت.....
۱۳۴.....	۵-۴-۴. اصالت ندادن به نیازهای ثابت انسانی.....
۱۳۵.....	۵-۴-۱. بی‌معنایی منافع عمومی.....
۱۳۵.....	۵-۴-۲. تبلیغات عوام‌فریبانه.....
۱۳۶.....	۵-۴-۳. تعارض آزادی و برابری.....
۱۳۷.....	۵-۴-۴. حفظ سنت‌های غلط اجتماعی.....
۱۳۷.....	جمع‌بندی.....
۱۴۱.....	فصل چهارم. نظریه حکمرانی اسلام («اصل ولایت»)
۱۴۳.....	۱. اندیشه اجتماعی اسلام.....
۱۴۵.....	۱-۱. اهمیت اجتماع در دین اسلام.....
۱۴۶.....	۱-۱-۱. مفهوم اجتماع و جامعه.....

- ۱-۱-۲. اصالت یا اعتباری بودن جامعه ۱۲۷
- ۱-۱-۳. اثرات اصالت جامعه ۱۵۹
- ۲-۱. قابلیت تحقق اندیشه اجتماعی اسلام در جهان امروز ۱۶۰
- ۳-۱. توحید؛ سنگ بنای اندیشه اجتماعی اسلام ۱۶۴
- ۴-۱. آزادی در اسلام ۱۶۹
- ۵-۱. محدودیت‌های آزادی انسان ۱۷۲
- ۶-۱. ثبات و تکامل در جامعه اسلامی ۱۷۳
- پیش‌فرض‌های تحقق حکمرانی اسلامی ۱۷۵
- ۱-۲. اندازه تنها منبع ذاتی مشروعیت حکمرانی ۱۷۶
۲. ضرورت حکمرانی اسلامی ۱۷۸
- ۱-۲. سه مرحله رسیدن به اهداف عالی انسانی و عدالت اجتماعی ۱۸۱
- ۲-۴. توجه به نیازهای ذاتی و حقیقی، ویژگی قانون در حکمرانی اسلامی ۱۸۲
- ۲-۵. منحصر نبودن مرز حاکمیت اسلامی به مرزهای جغرافیایی، قومی و نژادی ۱۸۳
۳. نظریه حکمرانی اسلام، اصل ولایت ۱۸۵
۴. ویژگی‌های حاکم در «اصل ولایت» ۱۹۳
- جمع‌بندی ۲۰۲
- فصل پنجم. تسری «اصل ولایت» به سایر حکمرانی‌های جهان ۲۰۵
۱. تبیین اندیشه اسلام ناب محمدی (ص) در برابر اسلام آمریکایی ۲۰۹
- ۱-۱. معنا و مفهوم اسلام ناب محمدی (ص) و اسلام آمریکایی ۲۱۰
- ۲-۱. ابعاد اسلام ناب محمدی (ص) ۲۱۵
- ۱-۲-۱. دین‌شناسی و اعتقادات ۲۱۵
- ۲-۲-۱. فقه‌شناسی و احکام عملی ۲۱۶
- ۳-۲-۱. مسائل سیاسی - اجتماعی ۲۱۹
- ۴-۲-۱. ظلم‌ستیزی و حمایت از مستضعفان ۲۲۱
- ۵-۲-۱. عبادت و انس با معبود ۲۲۴
- ۶-۲-۱. اخلاق و عرفان ۲۲۴
۲. تبیین اندیشه وحدت ۲۲۵
- ۱-۲. ضرورت وحدت ۲۲۶

۲-۲. لوازم وحدت.....	۲۲۸
۳-۲. انگیزه وحدت.....	۲۳۰
۴-۲. دامنه و گستره وحدت.....	۲۳۳
۵-۲. اهداف وحدت.....	۲۳۴
۳. تبیین اندیشه استضعاف و استکبار.....	۲۳۶
۱-۳. واژه‌شناسی استضعاف.....	۲۳۷
۲-۳. واژه‌شناسی استکبار.....	۲۳۸
۳-۳. توجه به مستضعفان.....	۲۴۰
۳-۳. ماهیت جبهه جهانی مستضعفان.....	۲۴۴
۳-۳-۱. رابطه برادرانه با مستضعفان سراسر عالم.....	۲۴۶
۳-۳-۲. رابطه خدایانه با کشورهای غیرمتخاصم.....	۲۴۹
۳-۳-۳. روابط خصمانه با کشورهای متخاصم (استکبارستیزی).....	۲۵۲
۴. گفتمان حکمرانی جهانی اسلام.....	۲۵۶
نتیجه‌گیری: الگوی جهان‌سماوی حکمرانی اسلامی در اندیشه امام خمینی (ره) بر	
اساس نظریه اعتباریات.....	۲۶۳
منابع و مأخذ.....	۲۷۵
نمایه.....	۲۸۵

مقدمه

در جهان مدرن و به دلیل رشد فرایندهای جهانی شدن، جوامع و مکاتب مختلف سعی دارند ساختارها و نحوه حکمرانی و مدیریت خود را به دیگر جوامع تحمیل کرده و آن را جهان‌شمار و دارای قابلیت الگوبرداری بدون دخل و تصرف در میان جوامع مختلف نشان دهند. این خود را در قالب‌های مختلفی نشان می‌دهد، که در عصر حاضر یکی از مهم‌ترین آن‌ها یگانه جلوه دادن نحوه حکمرانی و مدیریت و نظریه‌های مربوط به آن است.

از طرف دیگر، در سال‌های اخیر به دلیل رواج فرایندهای جهانی علمی، مدعیات فراقتضائی نظریات علمی مدیریت به ویژه حوزه مدیریت دولتی و حکمرانی به دلیل غلبه مکاتب مابعد تبیینی، بر مکاتب تفسیری و پست‌مدرن، زیر سؤال رفته است و هر نظریه‌ای متناسب با اقتضای فرهنگی و تاریخی خاص آن تجویز می‌شود.^۱ مطابق مبانی این مکاتب، ارائه نظریات جهانی و عام‌گرا، به دلیل عدم توجه به معانی رفتار کنش‌گران، عینیت نداشتن جمعیت اجتماعی در خارج از اندیشه مردم، برساخته بودن تعاملات اجتماعی، ترس از کنش‌گران و تجربی نبودن سیستم معنایی موجود در امر واقع، فاقد کارآمدی و حتی معناداری است. (رک: نیومن، ۱۳۸۹، ج ۱: ۱۸۵-۱۹۲) برخی اندیشمندان نیز معتقدند در سطوحی از علم مدیریت مانند «حوزه علم سازمان، دانش نافع از منظر منافع فراتروریک، دانش بومی و نه جهان‌شمول است. [لذا] تئوری‌های سازمان و مدیریت جهان‌شمول نیستند [و] باور به مفید بودن آن‌ها سبب تکرار در کاربرد

۱ برای آشنایی بیشتر با این گونه نظریات رک: نیومن، ۱۳۸۹، ج ۱: ۱۹۰-۱۹۱، دانایی‌نرد، ۱۳۸۶: ۹۲ و ۹۹، سیدامامی، ۱۳۸۶: ۶۳-۶۴ و ۷۵-۷۶، گل محمدی، ۱۳۸۱: ۱۰-۱۱.

آن‌ها شده است. تئوری‌ها حقیقت نیستند؛ لذا یافتن قوانین لامتغیر در علم سازمان تلاشی بیهوده است» (دانایی فرد، ۱۳۸۷: ۵۹). این نگاه به دانش مدیریت و به تبع آن مدیریت دولتی، منجر به رد مقتضیات جهانی مسائل و نیازهای این دانش شده و در نتیجه تأکید صرف بر بومی بودن آن‌ها^۱ و نفی نظریات عام و جهانی در علم مدیریت شده است.

به نظر می‌رسد در این فضا لازم است تا نظریه‌پردازان مسلمان نیز جایگاه خود را نسبت به این مسئله روشن کرده و بتوانند با تکیه بر مبانی جهان‌بینی اسلامی، نگاه اسلامی به مدیریت را نمایان کرده و نظریه مناسب را عرضه کنند. چرا که در جهان‌بینی اسلامی، افراد و جوامع انسانی دارای مسائل و نیازهای حقیقی هستند و باید که بر اساس آن مسائل و نیازها می‌توان صحبت از ارائه نظریاتی جهان‌شمول کرد تا اهل عرضه برای تمامی جوامع انسانی و قابل استفاده در تمام عرصه‌های عمومی مربوط شود.

لذا، می‌بایست «ماط» سایر نگاه اسلامی در عرصه نوعی مدیریت جوامع و نظریه‌پردازی در این عرصه، انواع (یا انواع) نگاه به علم مدیریت در فضای جهانی کنونی تبیین شده و مشخص شود مدیریت و حکمرانی مطلوب نظام اسلامی - حتی برای مدیریت سایر جوامع - به شاخص‌ها و مؤلفه‌هایی دارد تا از این طریق امکان ارائه نظریه حکمرانی اسلامی بر مبنای جهان‌بینی آن و تفاوتش با ادبیات روز مدیریت دنیا فراهم شود.

بر مبنای جهان‌بینی اسلامی و مسائل مستخرج از آن در حوزه‌های هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و انسان‌شناختی، افراد و جوامع انسانی - از این مسائل و نیازهای حقیقی مشترک و مبتنی بر نوع بشر هستند که بر اساس آن مسائل و نیازها، می‌توان صحبت از ارائه نظریاتی جهان‌شمول کرد که اعتباری محض نبوده و دارای اعتباری کسب‌شده و واقعی و قابل عرضه برای تمامی جوامع انسانی و قابل استفاده در تمام عرصه‌های علمی

۱. مراد از بومی بودن در این نظریات، عدم عمومیت و تجویز برای همگان است؛ چرا که به دلیل تأکید صرف بر ویژگی‌های انحصاری افراد و جوامع مختلف، در تکوین و شکل‌دهی این نظریات و عدم امکان دسترسی به مسائل و نیازهای ثابت و مشترک در میان جوامع انسانی و فرهنگ‌های مختلف ارائه چنین نظریاتی بی‌معنا جلوه می‌کند. در مقابل این نگاه می‌توان از ارائه نظریات جهان‌شمول مبتنی بر نیازهای عمومی و مشترک میان افراد و جوامع انسانی سخن گفت که در مقام استقرار در جوامع و فرهنگ‌های مختلف نسبت به ویژگی‌های بومی آن‌ها - که نباید در تضاد با نیازها و مسائل حقیقی باشد - توجه می‌کند (برای مطالعه بیشتر رک: پارسائیا، ۱۳۹۱: ۱۹۴-۱۹۶).

مربوط است.^۱ در نتیجه، به نظر می‌رسد یکی از مهم‌ترین مباحث حوزه علوم اجتماعی، که می‌بایست در عرصه کلان‌مدیریت مورد بررسی قرار گیرد، تلاش برای بررسی امکان وقوعی و چگونگی شکل‌گیری نظریات دارای اقتضانات جهانی در این عرصه و توجه به لوازم، بسترها و الزامات این گونه نظریات است که در عین همگانی بودن و ارائه فرازمانی و فرامکانی، متوجه اقتضانات خاص افراد و فرهنگ‌های مختلف انسانی در مرحله تحقق در جوامع مختلف باشد. البته در عرصه حکمرانی، این مسئله بیشتر آشکار است چون به نظر می‌رسد با توجه به کلان‌نگری موجود در موضوعات این عرصه، تنش تفاوت‌های اقتضائی می‌بایست کم‌رنگ‌تر باشد. عرصه حکمرانی عرصه هدایت استرا و تنظیم فعالیت‌ها به منظور منافع مردم و در یک کلام عرصه مدیریت جوامع انسانی است (پورعزت، ۱۳۸۷: ۱۸). حکمرانی بر انسان‌ها - که از اهم مسائل حوزه علوم اجتماعی است - به دلیل وجود فطرت انسانی واحد، مسائل، نیازها و غایات کمالی، مخصص و غیر اعتباری محض (انتزاعی)^۲ و نیز توجه به روح جمعی حاکم بر جوامع انسانی می‌تواند دارای بنیادهای فرازمانی، فرامکانی و جدای از اقتضانات بومی و منطقه‌ای، در عین توجه به تأثیر ویژگی‌های خاص افراد و جوامع انسانی مختلف و قراردادهای اجتماعی بر زمان و مکان و نیازهای متفاوت انسانی در نحوه پیاده‌سازی آن‌ها - باشد^۳ (مطهری، ۱۳۷۷، ج ۲: ۳۵۰-۳۶۰).

۱. برای آشنایی بیشتر ر.ک: طباطبائی، ۱۳۷۲، ج ۲: ۱۴۴ و ۱۹۹-۲۰۱، مطهری، ۱۳۷۷، ج ۲: ۱۴۹-۱۵۰ و ۳۲۷-۳۲۸، جوادی آملی، ۱۳۹۱، ج ۲: ۳۰-۳۱ و ۴۱، البته تفصیل این بحث در فصل دوم آمده است.
 ۲. در فلسفه اسلامی و ذیل مباحث وجود ذهنی (رابطه ذهن و خارج) و اقلیت استیم از مابازای عینی داشتن در نظر گرفته می‌شود، یعنی واقعیت می‌تواند:
 به صورت چیزهایی باشد که مستقیماً از راه حواس وارد ذهن شده است، که این «مفعولات اولی» گفته می‌شود، مانند تصویری که از رنگ، شکل، حجم و ... عارض ذهن می‌شود. این دسته به نای اولی و سرمایه‌های اولی ذهن‌اند، یعنی اگر این دسته نباشد اساساً تفکری نمی‌توان داشت.
 امور دیگری که در عین اینکه از خارج گرفته نشده‌اند، ولی منشأ انتزاع خارجی و ریشه کونی داشته و حکایت‌گر از خارج‌اند. این دسته که به آن‌ها «مفعولات ثانی فلسفی» گفته می‌شود، در خارج مابعد وجودی غیر از وجود موضوعشان ندارند، یعنی آن موضوع همان‌طور که مصداق ماهیت خودش است، مصداق این مفهوم هم هست؛ مانند مفاهیم وجود، امکان، شینیت، علیت و ... این مفاهیم یابنه تفکرات عام بشری هستند این دسته را «اعتباری» یا «انتزاعی» می‌نامند، ولی با مفهوم «اعتباری محض» که صرفاً قراردادی است و منشأ انتزاع خارجی ندارد متفاوت است.

برای مطالعه بیشتر ر.ک: مطهری، ۱۳۷۷، ج ۱: ۲۵۷-۳۲۷، جوادی آملی، ۱۳۹۱، ج ۲: ۲۵-۳۰.

۳. شهید مطهری در همین کتاب ضمن استدلال با اشاره به نوعیت واحد دین، آن را نیز شاهد مثالی دیگر برای وحدت نوعی جوامع و عمومیت جهانی بودن نظریه اجتماعی اسلامی برمی‌شمرد (ر.ک: مطهری، ۱۳۷۷، ج ۲: ۳۶۰-۳۶۱).

شرایط و روابط اجتماعی با زمینه‌های تربیتی یا نیازها و فرصت‌های اجتماعی و فرهنگی که به وجود می‌آورند زاویه خاصی را برای ذهن افراد به منظور دریافت حقایق علمی فراهم می‌آورد. این زاویه با آنکه محدوده علم (و در این بحث، عرصه مدیریت جوامع انسانی و حکمرانی) را به تناسب کارکردها و آثار اجتماعی مفاهیم و معانی مشخص می‌کند، در محتوای درونی معرفت از جهت ارزش معرفتی و کاشفیت آن‌ها به نحو یکسان بر همگان اثر نمی‌گذارد. گرچه تفکر بدون رُجه، بسترهای فرهنگی و تاریخی شکل نمی‌گیرد، ممکن نیست آن را به این سطح از اعتبارات اجتماعی تقلیل داد (پارسائیان، ۱۳۹۰: ۱۴۸-۱۴۹). در بحث اعتباریات اجتماعی نیز گرچه می‌توان مداخلیت اعدادی و زمینه‌سازی اقتضانات خاص فرهنگی را در تولید نظریات علمی پذیرفت، این امر هرگز نمی‌تواند ویژگی عام و ثابت فرهنگی و فرامکانی این‌گونه نظریات را زیر سؤال ببرد. چرا که نوع انسان به حسب ویژگی‌های ملکوتی خود، کمالاتی دارد که اموری اعتباری و قراردادی نیستند و به سطره، یک این‌گونه امور یک‌سری از فضایل اخلاقی، چه اجتماعی و چه غیراجتماعی بر روی تمامی انسان‌ها پدید می‌آید که برای همه کس یکسان و در تمام زمان‌ها و مکان‌ها کلی و دائمی است (مطهری، ۱۳۷۷، ج ۱۳: ۷۳۸-۷۴۰).

با این اوصاف پرسش اصلی این کتاب «چستی و چگونگی تحقق جهانی نظریه حکمرانی اسلام» است، که در تلاش برای پاسخ به آن از ظرفیت‌سازی نظریه اعتباریات علامه طباطبائی مدد گرفته شده است. همچنین، در کنار این پرسش اصلی موضوعات ذیل نیز مورد بررسی قرار می‌دهد:

- بر اساس بسترسازی نظریه اعتباریات، آیا امکان طرح نظریه جهان‌شمول در عرصه علوم انسانی و اجتماعی - به‌طور اعم - و حکمرانی - به‌طور اخص - وجود دارد؟

- با عطف نظر به اینکه حکمرانی اصطلاحی است که بر اعمال قدرت در مجموعه‌ای از زمینه‌های نهادی دلالت دارد و در آن مفاهیم هدایت، کنترل و تنظیم فعالیت‌ها، به منظور منافع مردم مستتر است (پورعزت، ۱۳۸۷: ۱۸)، چه الزامات و بسترهایی می‌بایست در نظریه حکمرانی جهانی اسلام لحاظ شده تا منجر به بقای آن شود؟

- با عنایت به اینکه یکی از مفاهیم کلیدی در عرصه حکمرانی «مشروعیت»

است که به معنای حق دولت در اعمال قدرت بر شهروندان است (پورعزت، ۱۳۸۷: ۱۹). چگونه می‌توان «مشروعیت» و «حقانیت» نظریه حکمرانی اسلامی را برای تمامی مردم، فارغ از ویژگی‌های متمایز جغرافیایی و فردی، مطرح کرد؟

با توجه به محوریت «انسان اجتماعی» یا «مردم» در حوزه علوم انسانی و اجتماعی، آیا نظریه حکمرانی اسلامی می‌تواند به عنوان نظریه‌ای در عرصه حکمرانی و به منظور حکومت بر تمام «مردم» و بر اساس ویژگی‌های مشترک نوع «انسان اجتماعی» مطرح شود؟

با د نظر گرفتن لزوم بررسی چرایی تبعیت مردم از یک حکومت مشخص در
مرکز حکمرانی (پورعزت، ۱۳۸۷: ۴۰) یا چگونگی نحوه مشارکت مردم در
امور مربوط به حکومت (پورعزت، ۱۳۸۷: ۴۳)، آیا نظریه حکمرانی اسلامی
مؤلفه‌هایی دارد که بر اساس آن بتواند خود را به عنوان نظریه‌ای جهانی و مورد
فهم و پذیرش همگام مطرح سازد؟

با پاسخ به مجموعی این پرسش‌هاست که پاسخ سؤال از «چیزیستی و چگونگی تحقق جهانی نظریه جهانی حکمرانی اسلام» مشخص می‌شود. چه اینکه به نظر می‌رسد نظریه جهانی حکمرانی اسلام در سه سطح قابل ارائه است؛ ولایت امام معصوم (علیه السلام)، ولایت فقیه و ولایت حاکم عادل، به صورتی که می‌توان متناسب

۱. ایده اولیه این طرح در سه سطح ابتدا از برخی از فرمایشات مقام معظم رهبری به شرح ذیل به ذهن نویسندگان خطور پیدا کرد و منجر شد تا این زمینه در بیانات مقام معظم رهبری (عج) نیز رهگیری شود به نظر می‌رسد مقام معظم رهبری در این بیانات، موضوع مورد بحث کتاب را مورد توجه و تأکید قرار داده‌اند.

«اگر ملت‌ها قطع نظر از مذاهب و ادیانی که بر آن‌ها حاکم است بخواهند در سعادت و آسایش زندگی خود با یکدیگر همکاری و دوستی نمایند، باید به ولایت اسلامی برگردند. البته این ولایت اسلامی به شکل کامل، در یک «جامعه اسلامی» عملی است؛ چون ولایت بر اساس ارزش‌های اسلامی - یعنی عدالت اسلامی، علم اسلامی و دین اسلامی - استوار است. به شکل غیرکامل در همه ملت‌ها و در میان همه جوامع عملی است. اگر می‌خواهند کسی را به عنوان رهبر و حاکم بر جامعه انتخاب کنند سراغ آن کسی که سرمایه‌داران معرفی می‌کنند نروند؛ سراغ یازساترین و یک‌ترین و بهترین انسان‌ها به دنیا برآید؛ آن کسی که قدرت را سرمایه شخصی خود به حساب نمی‌آورد و از آن برای سود شخصی استفاده نمی‌کند» (آیاتان مقام معظم رهبری در دیدار با مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلام ایران، به مناسبت عید غدیر ۱۳۷۰/۴/۱).

«همه می‌دانند و صاحب‌نظران جهانی هم می‌دانند که این مسئله [ولایت فقیه] از ابتکارات برجسته و نمایان و ممتاز اسلام است. فکر حکومت ولی فقیه - به معنای درست این کلمه - فکری است که امروز پاسخ‌گوی نیازهای حقیقی بشر است. بشر امروز از بی‌تقوایی‌ها رنج می‌برد؛ از بی‌توجهی به معنویات رنج می‌برد.

با ویژگی‌های جوامع مختلف، الگویی از این نظریه ارائه کرد که در آن جوامع قابلیت تحقق داشته باشد؛ هر چند شکل کامل‌تر آن فقط در جامعه‌ای که بر اساس مبنای جهان‌بینی اسلامی شکل گرفته و مسائل و نیازهای حقیقی افراد و جامعه را شناسایی کرده و بر مبنای آن به تجویز نظریه جهانی در دو سطح ولایت امام معصوم (ع) در دوران حضور، و ولایت فقیه در دوران غیبت، می‌پردازد محقق خواهد شد.

در این پژوهش، ابتدا ضمن معرفی و نقد مکاتب مطرح در عرصه علوم انسانی و اجتماعی به معرفی «اعتباریات» به عنوان مبنای نظریه‌پردازی در این علوم با تکیه بر آرای علامه طباطبائی پرداخته و بر مبنای آن ملاک‌هایی برای ارائه اعتباریات جهان‌شمول اجتماعی استخراج شده است. سپس، نظریه «لیبرال دموکراسی» به عنوان نظریه حکمرانی مدعی جهان‌شمولی در دنیای امروز معرفی شده و مزای و معایب آن در کنار اعتباریات عام و جهان‌شمول مورد نقد قرار می‌گیرد. در ادامه تلاش خواهد شد تا محوریت آثار متفکران برجسته دینی مانند امام خمینی، علامه طباطبائی، شهید مطهری، آیت‌الله جوادی آملی و حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر پارسانیا، بسترها و الزامات لازم برای تحقق جهانی نظریه حکمرانی اسلام (یا همان «اصل ولایت») مورد بررسی قرار گیرد. چه اینکه این کار مقدمه‌ای است به منظور ارائه نظریه حکمرانی جهان‌شمول مبتنی بر جهان‌بینی اسلامی.

مدعای این پژوهش این است که نظریه حکمرانی اسلام یا «اصل ولایت» بر مبنای ملاک‌های اعتباریات جهان‌شمول، نظریه‌ای جهان‌شمول بوده و بر اساس «اندیشه اجتماعی دین اسلام» و «پیش‌فرض‌ها» تحقق حکمرانی اسلامی ارائه شده است. به منظور تحقق جهانی این نظریه نیز با استفاده از تحلیل گفتمان انجام‌شده در افکار و آرای امام خمینی (ره) بر محور سه اندیشه «اسلام ناب محمدی (ص)» در برابر اسلام آمریکایی، «وحدت» و «استضعاف و استکبار»، گذشتن از حکمرانی جهانی اسلام به منظور طرح الگوی جهان‌شمول نظریه حکمرانی اسلام «اصل ولایت»

زندگی انسان‌ها دستخوش غرقه شدن در مادیات است. اگر حکومتی تشکیل بشود که در رأس آن حکومت - که طبعی است بیشترین تأثیر را حکومت در وضع زندگی، در سرنوشت مردم دارد - در رأس حکومت کسی قرار داشته باشد - که فرض این است که عالم به دین است، عالم به معنویات است، نخبه‌شناس در مقابل کثافت است، مطیع خداست - اگر این حقیقت تحقق پیدا نکند، هیچ چیز برای بشریت از این مفیدتر، نجات‌بخش‌تر و انجام آن برای بشریت فوری‌تر و ضروری‌تر نیست. ایانات مقام معظم رهبری در دیدار با اعضای مجلس خبرگان (۱۳۷۵/۱۱/۲۱)

ارائه شده است. بر اساس الگوی به دست آمده، نظریه حکمرانی اسلام در همان سه سطح مذکور ولایت امام معصوم (علیه السلام)، ولایت فقیه و ولایت حاکم عادل قابل تحقق است، که البته سطح آخر آن قابلیت تحقق جهانی را خواهد داشت. به طور کلی، این پژوهش در پنج فصل سامان یافته و در نهایت به ارائه نتیجه گیری مورد نظر پرداخته شده است. در اینجا اشاره ای مختصر به فصول مربوط صورت می پذیرد.

فصل اول: بررسی و نقد مکاتب رایج نظریه پردازی در عرصه علوم انسانی و اجتماعی
در این فصل و بر اساس مدل بریان فی در کتاب «نظریه اجتماعی و روش سیاسی» مکاتب سه گانه پوزیتیویستی (در دو رویکرد اثبات گرا و ابطال گرا)، تفسیری و انتقادی، به عنوان مکاتب موجود در عرصه نظریه پردازی در علوم انسانی و اجتماعی مورد بررسی و نقد قرار می گیرند. بدین منظور مبنایی نظری هر مکتب به دورت جزا معرفی شده و سپس بر پایه ارائه تناقضات درونی و مبنایی هر یک از آنها، ادوات هر کدام مورد اشاره قرار گرفته و ناتوانی آنها در ارائه نظریات جهان شمول در عرصه علوم انسانی و اجتماعی مشخص می شود.

فصل دوم: اعتباریات؛ مبنایی برای توانمندیات جهان شمول در علوم انسانی و اجتماعی
در این فصل، و پس از بیان ناکآمدی مکاتب و نظریات موجود در عرصه علوم انسانی و اجتماعی، «اعتباریات» به عنوان نظامی به اختیار در عرصه علوم انسانی و اجتماعی و به منزله باب ورود به عرصه علوم انسانی بر اساس آرای علامه طباطبایی معرفی شده و ملاحظات مبنایی تولید اعتباریات عام و جهان شمول اجتماعی برای ارائه نظریات جهان شمول در عرصه علوم انسانی و اجتماعی ارائه می شود. در این فصل برای نیل به نتیجه مطلوب به صورت ذیل عمل شده است:

الف. انتخاب مکتب مورد استفاده برای تولید ادبیات نظری لازم در حوزه ارائه نظریه حکمرانی (اعتباریات)؛

ب. انتخاب کلیدواژه های مورد استفاده در اعتباریات؛
ج. غربال کردن مستندات مورد استفاده در اعتباریات (با تکیه بر آرای علامه طباطبایی، و با مددگیری از آثار امام خمینی، شهید مطهری، آیت الله جوادی آملی، حجت الاسلام والمسلمین دکتر پارسانیا)؛ این غربالگری با توجه به شروط ذیل صورت پذیرفته است:

یکم. مستندات مورد نظر باید ناظر به مباحث اعتباریات باشند. بنابراین،

مستنداتی که به ادراکات غیراعتباری همچون ادراکات حقیقی می‌پردازند مورد بررسی قرار نگرفتند.

دوم، مستندات مورد نظر ناظر به نحوه تکوین اعتباریات در نگاه اجتماعی باشند. بنابراین، مستنداتی که اشاره به تکوین اعتباریات قبل‌الاجتماع دارند فقط به منظور ارائه روش تکوین مورد استفاده قرار گرفته‌اند، نه به منظور استفاده در استنتاجات پژوهش.

تجمع و چارچوب‌دهی به مستندات به دست‌آمده در حوزه اعتباریات با استفاده از روش تفسیری متن‌محور^۱ به منظور طرح ایده و بیان ملاک‌های اعتباریات

۱. نتیجه استفاده از روش تحقیق «تفسیر روشی متن‌محور» منجر به محوریت قصد مؤلف در تفسیر و تأکید بر این نکته است که متن دارای معنای اصلی و واقعی است؛ یعنی معنایی که با قصد و نیت مؤلف «متن» می‌شود. این محوره، سبب می‌شود تا یافته قلمرو معنای واقعی متن است که باید به عنوان هدف اصلی رویارویی تفسیری با متن به دست آمده باشد؛ زیرا انکار پیوند میان معنای اصلی و واقعی متن با قصد مؤلف، در حقیقت به معنای نبود چیز به نام معنای اصلی و واقعی برای متن و میدان دادن به معنای محتمل و ممکن و تفسیر به رأی به جای معنای «متن» است.

پس، روش تحقیق «تفسیر روشی متن‌محور» در حقیقت، دانشی هرمنوتیکی است که سعی نموده و به اصالت متن معتقد است. به همین دلیل، در این پژوهش، بر این روش به منظور تحلیل داده‌ها و استنباط نتایج استفاده شده است. استفاده از روش تحقیق «تفسیر روشی متن‌محور» از آنجا که به نامعلومی معنا اعتقادی نداشته و از نسبت‌گرایی هرمنوتیک فلسفی نیز پرهیز می‌کند می‌تواند در مطالعات اسلامی مورد پذیرش باشد.

ویژگی‌های روش تحقیق «تفسیر روشی متن‌محور» را در جدول زیر به صورت ذیل فهرست کرد:

الف. لزوم تسایرگذاری میان انحای مختلف تعامل با متن؛ در این سبب، توجه من درصدد آن است، اصلی‌ترین هدف از مراجعه به متن است. تفسیر به معنای ایضاح آن چیزی است که مقصود مؤلف از چگونگی الفاظ متن و الفاظ کلام را شکل می‌دهد.

ب. لزوم محوریت قصد مؤلف در تمامی انتسابات معنا به متن؛ در این روش «متن» دارای معنای معین بوده و «این معنا فارغ از فرایند قرائت متن محقق است» و «عامل تعیین‌کننده معنا در متن، مؤلف میسر است»؛ انحای مختلف تعامل با متن بایستی معطوف به کشف معنای مقصود مؤلف باشد.

ج. پرهیز از قرائت آزاد متن و پای‌بندی به تفسیر روشمند؛

د. لزوم ضابطه‌مندی تفاوت در فهم؛ اختلاف در فهم امری مطابق با اصل و قاعده بوده و بی‌ضابطه و اختیاری نیست، بلکه در جایی رخ می‌دهد که مفسران به منظور وصول به معنای متعین مشترک و واحد حرکت کنند و به دلیل بروز مشکلاتی در فهم معنای عینی اختلاف رخ می‌دهد. در این روش اختلاف در فهم متن عمدتاً به اموری بیرون از ذهنیت و اراده مفسر مربوط است.

هـ. منصوئیت اجتهاد در برابر نص؛

و. لزوم ترجیح اظهار بر ظاهر؛ مفسر موظف است تا به دنبال قوی‌ترین احتمال معنایی برود؛ زیرا درجه کشف حکایات آن از مقصود مؤلف پیش از دیگر معنای محتمل است.

ز. لزوم متابعت از قرائت معتبر؛ ملاک‌های اعتبار فهم مبتنی بر روش مذکور این مقدمات ذیل را دربر می‌گیرد:

جهان‌شمول در حوزه علوم انسانی و نظریات حکمرانی.

فصل سوم: معرفی و نقد نظریه رایج در عرصه حکمرانی (لیبرال دموکراسی)

در این فصل مروری بر ادبیات موجود در موضوع حکمرانی صورت گرفته و به طرح و نقد نظریه حکمرانی حاکم در دنیای غرب (نظریه لیبرال دموکراسی) پرداخته می‌شود که به نحو ذیل این کار صورت پذیرفته است:

الف. معرفی نظریه حکمرانی غربی (لیبرال دموکراسی)؛

ب. نقد نظریه حکمرانی غربی (لیبرال دموکراسی) بر مبنای ملاک‌های اعتباریات جهان‌شامل با استفاده از «روش تفسیری متن‌محور».

فصل چهارم: نظریه حکمرانی اسلام («اصل ولایت»)

بر اساس اعتباریات و ملاک جهان‌شمولی آن‌ها، به طرح «اصل ولایت» پرداخته و این اصل به عنوان ایندکس به پژوه مطلوب حکومت که مطابق نیازهای واقعی انسان است طرح می‌شود. در این بخش منظور گام‌های ذیل پیموده می‌شود:

الف. انتخاب رویکرد مناسب به نظریه حکمرانی («اصل ولایت»)

ب. انتخاب کلیدواژه‌های مربوط به «اصل ولایت»؛

ج. غربال کردن مستندات قرآنی، روایی و عقلی و آرای مربوط در اندیشه اندیشمندان مورد استفاده؛ این غربالگری با توجه به شروط ذیل صورت پذیرفته است:

یکم. از آنجا که ظهور متن از معنا و مقصود مؤلف پرده برمی‌دارد، عقلاً با ظهورات اهتمام می‌ورزند و آن را معتبر می‌دانند. پس ظهور کلام جنبه‌طریقی دارد برای درک مراد واقعی مؤلف.

دوم. ظهور نوعی و موضوعی از فهم کلام مؤلف حجت است، نه ظهور شخص، یعنی عرف و اهل کلام بایستی معنا را بفهمند نه اینکه دغدغه‌ها و دلایل شخصی مؤید معنا باشند.

سوم. احتمال عدم تطابق ظهور نوعی و عرفی متن با مراد مؤلف منتفی است زیرا سبب عدم انطباق احتمالی، به واسطه اصول عقلایی حاکم بر زبان، منتفی است. به عنوان مثال، عقلاً و عرفاً احتمال اعمال و در مقام بیان نبودن مؤلفی که اقدام به نگارش متن کرده را غیرقابل اعتنا و ناموجه می‌دانند.

چهارم. کاشفیت ظهور نوعی از مراد جدی در بیشتر موارد ظنی است و فقط در موارد محدود به نص نامیده می‌شود، در معنای مراد است. بنابراین، اگر ظهور نوعی محور فهم معتبر باشد، این معیار جنبه ظنی و غیرقطعی دارد.

ح. پرهیز از تأویل گزینی و تمثیل‌گرایی متن؛ معنای ظاهری کلام (ظهور نوعی) حجت و معتبر است و حمل کلام به تمثیل و رمزی بودن نیازمند قرینه یا شاهی است که مبتنی بر آن بتوان ظاهر را حفظ کرد.

ط. لزوم تمسک به محکمات و حمل معنای مشاهدات با توجه به محکمات (برای مطالعه بیشتر در مورد این روش، رک: نصرت‌پناه و درخشه، ۱۳۹۳؛ همچنین: سبحانی، ۱۳۸۵؛ علیخانی و همکاران، ۱۳۸۶؛ واعظی، ۱۳۹۰).

یکم. مستندات مورد نظر باید ناظر به تبیین نگاه اجتماعی دین اسلام باشند. بنابراین، مستندات که دلالتی به این امر ندارند همچون ذکر داستان یا نقل قول‌ها در این تحقیق بررسی نمی‌شوند.

دوم. مستندات مورد نظر می‌بایست به منظور تبیین جایگاه «اصل ولایت» در نگاه اجتماعی اسلام مورد استفاده قرار گیرند. لذا، مستندات که در راستای تبیین «اصل ولایت» نبودند فقط در قسمت مربوط به تبیین نگاه اجتماعی اسلام مورد استفاده قرار گرفته‌اند، نه در قسمت معرفی «اصل ولایت».

سوم. مستندات مورد نظر می‌بایست به بیان الزامات (ویژگی‌های) تحقق «اصل ولایت» پرداختند. لذا، مستندات غیرمربوط از فرایند تحقیق در این مرحله به نار گذاشته شدند.

د. تجمیع و دسته‌بندی: مستندات به دست آمده به منظور ارائه نظریه حکمرانی مختار («اصل ولایت») استفاده از «روش تفسیری متن محور».

فصل پنجم: تسری اصل ولایت به سایر حکمرانی‌های جهان

در این فصل، گفتمان حکمرانی جهانی اسلام^۱ امام خمینی (ره) به عنوان راهکار تسری حکمرانی جهانی اسلام^۲ (اصل ولایت) به تمامی حکومت‌های جهان معرفی می‌شود. در این فصل نیز بر اساس روش ذیل عمل شده است:

الف. غربال کردن آرای مربوط در اندیشه امام خمینی (ره) در مورد سه اندیشه «اسلام ناب محمدی (علیه السلام)» در برابر اسلام آلودگی^۳، «وحدت» و «استضعاف در برابر استکبار»؛

ب. بسط «اصل ولایت» با تکیه بر اندیشه‌های مذکور در باب «گفتمان حکمرانی جهانی اسلام» با استفاده از روش «تحلیل گفتمان»^۴.

۱. معرفی مختصر روش تحلیل گفتمان (Discourse Analysis) به کار گرفته شده در این فصل.

الف. تعریف گفتمان

گفتمان مانند دیگر مفاهیم علوم انسانی و هست مدرن یک مفهوم سیال و تعریف‌کریر است. در تحلیل گفتمان، مجموعه شرایط اجتماعی، زمینه نوشتار و گفتار، ارتباطات فراکلامی و رابطه ساختار و واژه‌ها در گزاره کلی باید در نظر گرفته شود؛ زیرا در تحلیل گفتمان، واژه‌ها هر کدام به تنهایی مفهوم ویژه خود را دارند، اما در هنگام ورود به افهان گوناگون، معناهای متفاوت و گوناگون پیدا می‌کنند.

با توجه به این مسئله می‌توان تحلیل گفتمان را این گونه تعریف کرد: «شناخت رابطه گزاره‌ها با یکدیگر و نگریستن به کل آن چیزی که نتیجه این روابط است».